

QSR – Edycja Polska
Przegląd Socjologii Jakościowej

Tom V, Numer 2 – Lipiec 2009

<https://doi.org/10.18778/1733-8069.5.2.08>

Anna Horolets
SWPS w Warszawie, Polska

Ruth Wodak, Michał Krzyżanowski (2008) (eds.), *Qualitative Discourse Analysis in the Social Sciences*, Palgrave Macmillan

Podręcznik „Qualitative Discourse Analysis in the Social Sciences” pod redakcją Ruth Wodak i Michała Krzyżanowskiego wydany w 2008 r. przez wydawnictwo Palgrave Macmillan niewątpliwie zasługuje na uwagę nauczycieli akademickich i studentów z kilku powodów.

Po pierwsze, zainteresowanie ramą teoretyczno – metodologiczną analizy dyskursu wśród polskich socjologów rośnie znacznie szybciej niż „świadomość dyskursowa” socjologii jako nauki (por. Czyżewski 2005: 50). Zbiór pod redakcją Ruth Wodak i Michała Krzyżanowskiego jest praktycznym przewodnikiem po refleksyjności dyskursywnej. Według autorów książki – przedstawiciele krytycznej analizy dyskursu z Lancaster – rzeczywistość społeczna jest konstruowana przez historycznie i politycznie zakorzenione sposoby użycia języka. Badania społeczne muszą z tego względu koncentrować się na języku jako praktyce społecznej. Ponadto badacz powinien mieć nastawienie krytyczne, tj. skierowane na odnajdywanie i dezawuowanie praktyk dominacji, szczególnie tam, gdzie mają one charakter „trzeciej twarzy władzy” – termin zatosowany przez Stevena Lukesa (2005), brytyjskiego socjologa polityki, według którego trzecia twarz władzy jest poziomem dominacji, na którym podporządkowany przyjmuje nierówność jako naturalną, nie wyobraża świata bez zastanych relacji podporządkowania i wyzysku.

Po drugie książka „Qualitative Discourse Analysis in the Social Sciences” jest pozycją o niewątpliwych walorach dydaktycznych. Pomyślana jako podręcznik, ma ona przejrzystą strukturę, jest spójna w treściach i formie oraz napisana klarownym językiem. Zastosowano w niej rozwiązania formalne, ułatwiające zrozumienie i zapamiętywanie kategorii i metod analizy. Autorzy podkreślają, że jest to przede wszystkim podręcznik **metod** analizy dyskursu, w odróżnieniu od innych podręczników ukierunkowanych na przedstawienie ram teoretycznych tego podejścia, jak na przykład podręcznik pod redakcją Teuna A. van Dijka z 1997 r. (polskie wydanie: van Dijk 2001).

Książka liczy dziewięć rozdziałów. Otwiera ją wprowadzenie Ruth Wodak, jednego z najwybitniejszych przedstawicieli krytycznej analizy dyskursu, zaangażowanej badaczki i autorki wielu publikacji z zakresu krytycznej analizy retoryki wykluczenia i dyskryminacji (rasistowskiej, antysemitycznej, anty-immigracyjnej, seksistowskiej). Rozdział pierwszy jest klarownym i zwięzłym przedstawieniem kluczowych pojęć analizy dyskursu, takich jak tekst, dyskurs, kontekst, gatunek.

Mimo dostępnego języka prezentacji, autorce udaje się uniknąć uproszczeń i pokazać te kategorie w ich złożoności. Pozostałe osiem rozdziałów niezmiennie wracają do tych kluczowych kategorii. Jednocześnie poszczególne rozdziały demonstrują całą paletę możliwości analizy dyskursu jako ramy teoretyczno – metodologicznej. Przyjmuje ona odmienne formy w zależności od zróżnicowania występującego na co najmniej trzech płaszczyznach.

Po pierwsze, metoda analizy dyskursu ma różny status w poszczególnych dyscyplinach naukowych. Będąc elastyczną i otwartą na nowe perspektywy teoretyczne, analiza dyskursu – stosowana w naukach politycznych, socjologii, stosunkach międzynarodowych, studiach nad komunikacją czy antropologii – przyjmuje odmienne kształty. Zaznaczyć należy, jednocześnie, że to stwierdzenie jest rodzajem projekcji życzeniowej, która znajduje tylko częściowe odzwierciedlenie w realizacjach badań metodą krytycznej analizy dyskursu. W praktyce ma ona raczej status podejścia inter- czy też trans-dyscyplinarnego, które w jakiejś mierze narzuca swoje już dość dobrze opracowane ramy tym dyscyplinom, z którymi współpracuje i na których „tereny” wkracza.

Po drugie, badania metodą analizy dyskursu zmieniają swoją logikę z zależności od materiału badawczego – mówionego i pisanego, werbalnego i wizualnego, konwersacji w kontekście instytucjonalnym i codziennym; prasy, telewizji i Internetu; wywiadów zogniskowanych, mailowych i list dyskusyjnych.

Po trzecie, w ramach samej analizy dyskursu występuje zróżnicowanie metod. Główną ramą metodologiczną jest krytyczna analiza dyskursu (KAD), ale oprócz niej przedstawione są także analiza korpusów języka, analiza konwersacyjna, analiza retoryczna, analiza dyskursu wizualnego itd. Zróżnicowane pod względem wszystkich trzech płaszczyzn rozdziały książki są jednocześnie spójne w założeniach ontologicznych i epistemologicznych, tj. dotyczących tego, czym jest dyskurs i tego, jak możliwe jest poznanie rzeczywistości społecznej z wykorzystaniem tej kategorii. Poniżej przedstawię pokrótce treść rozdziałów.

Rozdział drugi jest propozycją schematu analizy prasy drukowanej. Przedstawiając kontekst produkcji i konsumpcji prasy Gerlinde Mautner jednocześnie czyni praktyczny użytek z pojęcia kontekstu stanowiącego jeden z filarów analizy dyskursu i różniące go od np. analizy treści. Skoncentrowany jest na przykładzie analizy reprezentacji migracji po 2004 roku w brytyjskich tabloidach. Autorka na współczesnym i politycznie aktualnym materiale pokazuje jeden z kluczowych mechanizmów kreowania „obcego” w dyskursie publicznym. W tym rozdziale przedstawione są zalety analizy korpusu języka jako uzupełniania do innych metod analizy dyskursu.

Rozdział trzeci autorstwa Helmuta Grubera jest przykładem zastosowania badania nowych mediów – profesjonalnych mailowych list dyskusyjnych z wykorzystaniem metody analizy dyskursu. W rozdziale tym poza metodami analizy empirycznej autor demonstruje istotność kategorii gatunku w ramie teoretyczno – metodologicznej analizy dyskursu. Istotne jest także zwrócenie uwagi na znaczenie środka komunikacji jako ważnego czynnika kontekstowego.

Rozdział czwarty poświęcony jest dokumentom telewizyjnym. Alexander Pollak również angażuje się w analizę gatunkowych charakterystyk filmu dokumentalnego i wprowadza pojęcie kontekstu odbioru, a w szczególności – oczekiwań odbiorcy jako elementu konstruującego gatunek dokumentu. Porusza także zagadnienia różnych poziomów analizy oraz trudny problem ograniczenia informacji kontekstowej wykorzystywanej w analizie.

Piąty rozdział jest przykładem analizy retorycznej. Martin Reisigl wychodzi z propozycją budowania analizy politolingwistycznej. Wykorzystując jako materiał badawczy retorykę austriackich populistów, autor krok po kroku prowadzi czytelnika po analizie dyskursu politycznego i pokazuje sposoby łączenia kategorii politologicznych z materiałem lingwistycznym. W tym artykule szczególnie oczywiste stają się ograniczenia metody analizy dyskursu pod względem inkorporowania kontekstu do ramy analitycznej. Autor nie ukrywa, że w artykule umieszcza zaledwie wycinek większego projektu badawczego, zatem domyślać się można, że dużo lepszą formą prezentacji niż artykuł jest dla KAD monografia. Drugi i chyba bardziej poważny minus analizy dyskursu, który ujawnia się w tym tekście (ale powtarza się także w innych rozdziałach) to częste spłaszczenie pojęcia, zapożyczonego np. z politologii (w tym przypadku pojęcia populizmu) i sprowadzenie go do swojego rodzaju „stereotypu”, wykorzystywanego instrumentalnie na użytek krytyki społecznej. Imperatywy operacjonalizacji pytania badawczego także w przypadku metody analizy dyskursu mogą prowadzić do jednostronnego traktowania kategorii badawczych, chociaż paradoksalnie analiza dyskursu ma właśnie zapobiegać takiej jednostronności.

Rozdział szósty kieruje uwagę czytelnika w stronę analizy konwersacyjnej, chociaż nie są to analizy rozmów potocznych. Przedmiotem analizy artykułu Grega Myersa są telewizyjne debaty prezydenckie w USA. Także w tym artykule, oprócz istotnych w analizie konwersacyjnej kategorii sekwencji i forsowania sposobności do mówienia, autor porusza zagadnienia gatunku i kontekstu, co pozwala czytelnikowi odkrywać coraz to nowe wymiary i zastosowania tych kategorii. Autor bada także znaczenie ironii, żartu, sarkazmu i konwersacyjne sposoby ich wyrażania.

Rozdział siódmy jest niezwykle pożyteczny dla wszystkich przedstawicieli nauk społecznych, gdyż wywiady stanowią w tych naukach jedno z kluczowych źródeł danych. Jackie Abbel i Greg Myers argumentują na rzecz większej refleksyjności badacza prowadzącego wywiady, podkreślając, że otrzymywany w trakcie wywiadów materiał jest przede wszystkim konstrukcją dyskursywną. Autorzy uwydatniają rolę kontekstu instytucjonalnego i relacji władzy między badaczem i jego interlokutorami i pokazują sposoby inkorporowania tego aspektu kontekstu do interpretacji wywiadów. Wydaje się, że rozdział ten jest szczególnie pożyteczny dla socjologów i politologów, którzy bardzo często tropią relacje dominacji i wykluczenia w różnych kontekstach społecznych, jednocześnie zapominając zajrzeć do własnego warsztatu badawczego. Oprócz konkretnych propozycji metodologicznych, rozdział jest wezwaniem do większej refleksyjności w badaniach społecznych.

Rozdział ósmy przedstawia nowatorski sposób analizy materiału uzyskanego w wyniku wywiadu zogniskowanego. Korzystając z metody analizy tematów dyskursu i tworząc mapy tematów Michał Krzyżanowski tworzy propozycję, pozwalającą na szczegółową i dogłębną analizę nie tylko sposobów pojmowania jakiegoś problemu, ale także hierarchii i dynamiki relacji między jego aspektami w określonym kontekście społeczno – politycznym. Korzystając z materiału badań nad migracją i obywatelstwem w Austrii, prowadzonych przez zespół kierowany przez Ruth Wodak i składający się z kilku badaczy, w tym także samego autora, Michał Krzyżanowski kreśli oddolny obraz postrzegania kraju przyjmującego imigrantów oraz perspektywę postrzegania swojej pozycji w tymże kraju przez imigrantów. Atutem rozdziału jest nie tylko nowatorstwo metodologiczne, ale także poruszenie niezwykle aktualnego współcześnie zagadnienia migracji i relacji imigrantów z otoczeniem społeczno – politycznym w kraju przyjmującym.

Ostatni dziewiąty rozdział jest próbą przedstawienia możliwości połączenia analizy dyskursu i metod etnograficznych. Bazując na przykładzie etnografii organizacji, Florian Oberhuber i Michał Krzyżanowski sugerują, że połączenie tych metodologii będzie służyło ich wzajemnemu wzbogaceniu. Jednocześnie w tym rozdziale najwyraźniej uwydatniają się trudności połączenia analizy dyskursu wymagającej koncentracji na wycinkach rzeczywistości, fragmentach tekstów, z niezwykle „gęstą” materiałą opisu etnograficznego. Poza tym powstaje pytanie, czy krytyczna analiza dyskursu byłaby równie przydatna w etnografii grup marginalizowanych i upośledzonych (tradycyjnie uważanych za podmiot badań antropologicznych), jak w badaniu organizacji dysponującej tak dużą władzą jak Komisja Europejska. W jaki sposób zmieniłby się jej charakter krytyczny?

Z przeglądu treści rozdziałów wyłania się obraz podręcznika przyjaznego zarówno dla nauczyciela akademickiego jak i studenta. Książka w sposób systematyczny oswaja czytelnika z kategoriami kluczowymi dla analizy dyskursu. Kategorie te – przedstawione w wielu realizacjach kontekstowych – otrzymują praktyczny wymiar i są dzięki temu łatwiejsze do zrozumienia.

Nieodłączną cechą każdego podręcznika jest przedstawienie tylko jednej z możliwych perspektyw istniejących w danej dziedzinie wiedzy czy polu badawczym. Także „Qualitative Discourse Analysis in the Social Sciences” przedstawia tylko jedną z możliwych perspektyw w analizie dyskursu – krytyczną analizę dyskursu. Perspektywa ta nie jest oczywiście jedyną uprawomocnioną możliwością analizy dyskursu czy refleksyjności dyskursywnej w naukach społecznych. Innymi równie owocnymi i interesującymi podejściami są psychologicznie zorientowana analiza dyskursu (np. Potter, Wetherell 1987; Moscovici, Farr 2001; por. Trutkowski 2004), etnolingwistyka (Bartmiński 2004), etnometodologia (Garfinkel 2007), analiza konwersacyjna wywodząca się m.in. z badań etnograficznych (Hymes 1964; por. Rancew – Sikora 2007) czy też trudniej przekładalna na kategorie analizy empirycznej teoria działań komunikacyjnych Jürgena Habermasa (1999, 2002), a także teoria pól Pierra Bourdieu (Bourdieu, Wacquant 2001).

Jednocześnie krytyczna analiza dyskursu jest najprężniej rozwijającym się nurtem w ramach analizy dyskursu. Pokazała swój olbrzymi potencjał w badaniach nad relacjami władzy i dominacji, które we współczesnym świecie coraz bardziej umiejętnie są maskowane przy pomocy umiejętności zarządzania komunikacją, manipulacji językowych i wizerunkowych. Odpowiedzenie na pytania, czy taki program badawczy nie ma charakteru samo ograniczającego się wychodzi poza ramy tego zbioru, gdyż trudno oczekiwać by podręcznik nastawiony na przedstawienie metody analizy dyskursu studentom zmieścił także pytania dotyczące podstaw ontologicznych i epistemologicznych podejścia. Rozwinięcia tego typu pytań są bardziej na miejscu w pracach zbiorowych i artykułach, których bezpośrednim celem nie jest uczenie metod analizy dyskursu (por. np. Czyżewski, Kowalski, Piotrowski 1997; Duszak, Fairclough 2008; Horolets 2008). Ponadto, w książce „Qualitative Discourse Analysis in the Social Sciences” trudne aspekty analizy dyskursu jak np. pracochłonność tej metody powodująca często konieczność prowadzenia badań w zespole, czy też niemożliwość zaproponowania „przepisu” na udaną analizę dyskursu – wadę praktycznie wszystkich metod jakościowych, są nie tyle w książce pominięte, co odsunięte na drugi plan.

Jednocześnie minusy te, a więc skupienie się na jednej perspektywie i nie akcentowanie obszarów problematycznych metody, w kontekście dydaktycznym stać się mogą plusami: dzięki klarowności prezentacji i systematyczności wprowadzania kilku ważnych kategorii lingwistycznych takich jak m.in. modalność, przechodność,

strategia argumentacyjna, temat, dzięki którym czytelnik ma możliwość zdobycia rzeczywistych umiejętności krytycznej analizy dyskursu w zakresie tych kategorii.

Bibliografia

- Bartmiński, Jerzy (2004), (red.) *Językowy obraz świata*. Lublin: Wydawnictwo UMCS
- Bourdieu, Pierre i Loic J.D. Wacquant (2001) *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*, przeł. A. Sawisz. Warszawa: Oficyna Naukowa
- Czyżewski, Marek, Sergiusz Kowalski, Andrzej Piotrowski (1997) (red.), *Rytualny chaos. Studium dyskursu publicznego*. Kraków: Aureus
- Czyżewski, Marek (2005) „Dyskurs.” S. 50 – 58, w *Encyklopedia socjologii. Suplement*. Warszawa: Oficyna Naukowa
- Duszak, Anna i Norman Fairclough (2008) (red.), *Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*. Kraków: Universitas
- Garfinkel, Harold (2007), *Studia z etnometodologii*, przeł. Alina Szulżycka. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN
- Habermas, Jürgen (1999, 2002). *Teoria działania komunikacyjnego*, przeł. A.M. Kaniowski T. 1, 2. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN
- Horolets, Anna (2008) (red.), *Analiza dyskursu w socjologii i dla socjologii*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek
- Hymes, Dell (1964), *Language in Culture and Society*. New York: Harper and Row
- Lukes, Steven. (2005) *Power. A Radical View*. 2nd edition. Basigstoke: Palgrave Macmillan
- Moscovici, Serge and Robert M. Farr. ([1984] 2001) (red.). *Social Representations*. Cambridge and New York: Cambridge University Press
- Potter, Jonathan and Margaret Wetherell (1987) *Discourse and social psychology: Beyond attitudes and behaviour*. London: Sage
- Rancew – Sikora, Dorota (2007), *Analiza konwersacyjna jako metoda badania rozmów codziennych*. Warszawa: Trio
- Trutkowski, Cezary (2004), *Spoleczne reprezentacje polityki*. Warszawa: Scholar
- van Dijk, Teun A. (2001) (red.), *Dyskurs jako struktura i proces*. przeł. G. Grochowski. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN

Cytowanie

- Horolets, Anna (2009) “ Ruth Wodak, Michał Krzyżanowski (2008) (eds.), *Qualitative Discourse Analysis in the Social Sciences*, Palgrave Macmillan.” *Przegląd Socjologii Jakościowej*, Tom V Numer 2. Pobrany Miesiąc, Rok (http://www.qualitativesociologyreview.org/PL/archive_pl.php)